

Az „oratio mixta” a kólai lappban

Más szavainak az idézése sokszor történik egyenes beszéd (oratio recta) vagy függő geszéd (oratio obliqua) formájában. Az idézés kezdeti fokon nyilván oratio recta volt, melyből a bonyolultabb gondolatközlés, az összetett mondat kialakulása kapcsán fejlődött az oratio obliqua. A kólai-lappnak egyik jellemző stílus-sajátossága a **v e g y e s b e s z é d** (oratio mixta), mely lényegét tekintve átment az oratio recta és az oratio obliqua között.¹

Bár az egyenes és a függő beszéd vizsgálatára nem kerül sor, legalább képletüket szerkesszük meg a kettő közötti különbség alapján felállított egyenlet formájában (mely nemcsak a kólai-lapp idézésre vonatkozik). A képletekben az egyenes beszéd jele OR, a függő beszédé OO, a vegyes beszédé OM, a kötőszót K-val, az egocentrikus szavak változását x-szel (a nyelvtani személyeket a megfelelő számjegyekkel, a főmondat alanyának személyét pedig a kapcsos zárójel — fölé írt számjeggyel) jelöljük.

$$OR = OO - K - x$$

Az egyenlet egyszerű átcsoportosításából megkapjuk a függő beszéd képletét:

$$OR + K + x = OO$$

A kólai-lappban a vegyes beszéd abban különbözik a függő beszédétől, hogy az utóbbinak két sajátossága (K és x) közül csak az egyik van meg benne. Így a vegyes beszédnek két alapvető típusa van:

$$\begin{array}{l} \text{I. } OM_a = OR + K [= OO - x] \\ \text{II. } OM_b = OR + x [= OO - K] \end{array}$$

¹ A dolgozatomban idézett példaanyag egy részét saját kéziratos gyűjtésemből idézem (ebben az esetben nem jelölöm meg a forrást), nagyobb részét pedig a következő forrásokból:

T. M. Керт, Образцы саамской речи. Материалы по языку и фольклору саамов Кольского полуострова. Кильдинский и Йоканьский диалекты. Москва—Ленинград, 1961. Rövidítése: OSZR.

T. I. ITKONEN: Koltan ja kuolanlappalaisia satuja. Julkaisut T. I. Itkonen. I—II. Kolttalaisia ja kildiniläisiä satuja. Koonnut T. I. Itkonen. III. Jokongalaisia satuja. Koonnut D. E. D. Europaeus. MSFOu. IX. Rövidítése: KKS.

Felhasználtam még A. GENETZ szövegeinek egy részét is: A. GENETZ, Orosz—lapp nyelvmutatványok. Máté evangélioma és eredeti textusok. NyK. XV./1879. Rövidítése: ONy.

A kildini nyelvjáráshoz tartozó falvak közül a következőkből idézünk (a rövidítés első betűje a nyelvjárást, második betűje a falut jelenti): Lovozero (KL.), Voronyje (KV.), Teriberka (KT.). A jokongai (= ter-lapp) nyelvjárásnak is három falujából idézünk Lumbovszk = Limbes (JL.), Čalmne – Varre (JČ.), Jokonga falu (J.).

A továbbiakban részletesen vizsgáljuk a vegyes beszéd típusait.

$$I. OM_a = OR + K = OO - x$$

A nyelvtani személyt jelentő vagy más, a beszélő énjével kapcsolatos fogalmat jelölő szavak, pl. az első személyt jelölő szó változatlanóságát itt így fejezzük ki: $\overbrace{1}^3 > 1$ (harmadik személyű beszélő, az eredeti közlésnek erre a harmadik személyre vonatkozó első személye a vegyes beszédben is első személy): JL. *Jieres nijt cielk, što mun lam sön iorpen* (ONy. 141) 'A másik leány azt mondta, hogy „én vagyok az ő húga”' (uo. 290); JL. *akt olmuj cealhka, ušte mist mĩrrim kukkãna, veala jie; xxe vãnlahtap* (uo. 142) 'Egy ember [azt]mondja: már a mi fánk hosszabbúl (nyúlik), [csak] még mindig nyújtsuk' (uo. 292); KL. *no kalsinče, akne: ciŕken, što janda pveddep sierno Katrin' uitep* (OSZR. 84) 'Ну, отцу [и] матери сказали, что завтра [жених] придет, все равно Катерину увезет' (uo. 85, az orosz fordításból nem derül ki, hogy a mellékmondat személymegjelölése szószerint: '... придем, ... увезем').

$$в. МО \overbrace{2}^3 > 2$$

Felszólításban: KL *nu em olme pašša sarrn čãnne, što tonn pẽrẽe pašk* (OSZR. 72) 'Ну, тот человек-парень говорит, что ты начинай первый' (uo. 75); JL. *Nijt ta, ttle lĩktij olkuzi, jieččes cealhka, što pi:t mi:nni nijpe* (ONy. 140) 'A leány, az kifelé jött, mondja neki az atyja, hogy „hozz nekem kést”' (uo. 288.)

Ugyanez kérdésben: J. *ãgkãq anđi pãšk kãlãazas ji tšugunt ušta „mq̃q jẽgk pĩdt kĩle* 'Akka [otti ja] kãski ukkoansa ja kehotti, ettã „miksi et tuo kalaa”' (uo. 284); JL. *Kãirebest ka:čt, što majn jãlak?* (ONy. 141) 'A hajón kérdezeik, hogy mivel élsz?' (uo. 290.)

A beszélőn és a beszélő társán kívül álló harmadik személy nem számít „én”-központú szónak az idézés szempontjából, változatlan az egyenes beszédnek függő beszéddé való átalakításakor $\left(\overbrace{3}^3 > 3\right)$. Erre a képletre azért nem idézünk példát, mert az idézést ilyen személymegjelöléssel és kötőszóval nem tarthatjuk vegyes beszédnek. De találkozunk a vegyes beszédben kedveskedő árnyalatú harmadik személlyel (x_3) mely a beszélőre vonatkozik, míg az idézés többi személymegjelölése ($-x_1$ és $-x_2$) változatlan az eredeti közlés szempontjából:

$$OM_a = OR + K = OO - x_1 - x_2 + x_3$$

$$- x_1 = \overbrace{1}^3 > 1$$

$$- x_2 = \overbrace{2}^3 > 2$$

$$+ x_3 = \overbrace{1}^3 > 3$$

J. *Ajges so;nni sārna, što mi;nni popalik, tak to;nni kiorja ji piode, ajja toni vikka sijti* (ONy. 144) 'Nagyapja neki azt mondja: hozzám kerültél, hát neked nem lesz bajod; nagyapa téged faluba visz' (uo. 292).

Az OM_a képletében szereplő —x nemcsak változatlan személymegjelölés lehet, hanem más egocentrikus szó is, pl. vocativusi funkcióban használt nominativus (kedveskedő, kicsinyítő jelentésárnyalattal használt birtokos személyraggal): JL. *Nijt sārna, što viljīm vārrit, a kiorki jiel* (ONy. 141) 'A leány azt mondja, hogy „bátyám, utazz [el], de ne dicsekedjél”' (uo. 290.).

A vegyes beszéd eddig bemutatott (OM_a) típusaiból az OM_b képlettel kifejezett vegyes beszéd az x és a K pozitív, ill. negatív előjele tekintetében tér el. Míg az OM_a esetében a kildini és a jokongai nyelvjárás között nincs lényeges különbség, addig az OM_b állító mondatban csak a kildini nyelvjárásban gyakori (csak egy jokongai példát találtam).

$$\text{II. } OM_b = OR + x [= OO - K]$$

A példák túlnyomó többségében az eredeti közléshez viszonyított személynév változás: $x = \frac{3}{1 > 3}$

KV. *áddzē aihk tīde, aiti ēlm-olmē parīrī pīxt son áddzē — nīid* 'A pók-asszony tudta, (hogy) most a fiatalember [ember-legény] elviszi az ő póklányát'; KV. *extiš ince katrin māiniš naggar, son gorre vahtin'nē pūēddov ruhcav* 'Egyszer reggel Katalin elmesélte az álmát, (hogy hozzá hamarosan jönnek az idegenek';

KT. *nīit' arved; tedde li son kui* (OSZR. 151) 'Девушка догадалась: этот и есть ее муж' (uo. 154);

KT. *pud'e adžēs sāgen; jome sost aihk* (uo. 141) 'Пришел отец с вестью, что умерла у него жена' (uo. 151, a szövegösszefüggésből kiderül, hogy nem valaki másnak, hanem az apának, azaz a beszélőnek a felesége halt meg);

KT. *jurrt, ei cēlk Irvan cār allka i tenna baijas* (uo. 140.) 'Думает, не скажет Ивану царевичу и об этом' (uo. 149.);

KL. *maņa jurrt, kaba Seljan vantač, son'n'e tampe lahč šij* (uo. 48.) 'Затем думает: если бы Савельян взял ее, ей там хорошо стало бы' (uo. 49.).

Függő kérdésben a kérdőszó betöltheti ugyan a kötőszó funkcióját is, de ez a kötőszó nem úgy jelentkezik, mint többlet a szó szerinti idézethez viszonyítva. Tehát logikailag a következő példák függő kérdését éppen olyan vegyes beszédnek kell tartanunk, mint az OM_b fent idézett példáinak vegyes beszédét. A képlet itt is: $OM_b = OO - K = OR + x$

$$x = \frac{3}{1 > 3}$$

KV. *no pēšē māiniš olmet, mend'v'e beda šēndde sinē gūēm* 'De mégis elmesélte az embereknek, (hogy) milyen baj történt velük'; KV. *a iža ēlkin jurrvē, mēnn sije lihke* 'És (ők) maguk elkezdtek (azon) gondokozni, (hogy) mi történt velük'; JC. *mēhcēm — olmēš jurrtēgd'i, mēm son'n'e tagēš* 'A vadász elkezdett (azon) gondolkozni, (hogy) mit csináljon [mit neki csinálni]'

Az eddigiekben az OM_b képletben az x mindig $\frac{3}{1 > 3}$ volt, vagyis a főmondat harmadik személyű alanya esetén az idézetet kifejező mellékmondatban az

eredeti közlés első személyének megfelelő harmadik személy volt. Érdekes, hogy a talált példák alapján ez szabálynak látszik, amelytől eltérést csak a kapcsos zárójel fölé írt 1, illetőleg 2 esetében, tehát a főmondat első vagy második személyű alanya esetén találunk.

$$x = \frac{1}{2 > 3}$$

KL. ... *tolke munn cãrrst' keža aňň annt* (OSZR. 64) '... только я у царя спрошу, пусть даст [дочь]' (uo. 69).

$$x = \frac{2}{2 > 3}$$

J. ... „*mãnnãd sãrãnad jããnaãndt, nieššãdt jãgãke ij kãndãt'ãabãtãe*” '... „menkää, sanokaa äidillenne, (että hän) ei kantaisi rikkoja jokeen”' (KKS. 304).

$$x = \frac{2}{1 > 2}$$

KV. *ãel'k son'n'e, tonn kãuvnãx idseñt kãbsẽz* 'Mondd meg neki, (hogy) te találtál magadnak menyasszonyt'.

A személyváltozás képletében a kapcsos zárójel alatt az első szám mindig kisebb, mint a második ($1 > 3$, $1 > 2$, $2-3$).

Amint a fent idézett példák mutatják, a vegyes beszéd a kólai-lappban — néhány kivételes esetet nem számítva — nem stílushiba. Befejezésül idézünk még két példát, melyekben a stílus pontatlansága teszi az idézést vegyes beszéddé:

KL. *teł zain akeš mat'at:kuešš munn kueđ* *луѳласта, — идž vuanče niip, eñti ahkas, — tonn udla velle ja uks kahtel, a niipen' jãddel puaggaň ja letak mugge saija*. (*sonn vuzet, man'tem saija*) (OSZR. 45.) 'Тут Ляйн учит жену: „Когда я вежу затрясу, — сам вынул нож и отдал жене, — ты быстро выбеги и прикрой дверь, а ножом отрежь пояс и спрячься в такое место.” (Он указал, в какое место)' (uo. 47. a beszélő is érzi a helymegjelölés pontatlanságát, ezért fűz hozzá magyarázatot); KT. ... *adža allk sarrne nãredđ: „ke kavv mũnẽ niid, tez annt sõn kuije*” (uo. 163) '... отец будет говорить народу: „Кто найдет мою дочь, за того выдаст ее замуж”' (uo. 165, itt az idézés első fele a személymegjelölés szempontjából egyenes beszéd, második fele pedig függő beszéd).

Végül nézzük meg, hogy milyen mértékben használják ki a kólai-lapp nyelvjárások az idézés típusainak logikai lehetőségeit. A vizsgálatunk során kiindulópontul vett $OR = OO - K + x$ egyenlet egyes tagjainak az egyenlet másik oldalára való átvitele útján elérhető logikai lehetőségek közül csak négygel számolhatunk, mivel sem a „K”, sem az „x” nem állhat önmagában az egyenlet egyik oldalán, mert önmagában egyik sem idézés. Ez a négy logikai lehetőség azonos a kólai-lapp idézésnek a valóságban meglévő négy típusával, melyeket az „OR”, „OO”, „OM_a” és „OM_b” képletével fejeztünk ki.